

RAZUMEM ZGODBO – RAZUMEM SVET? RAZUMEVANJE KOT EPISTEMSKA VREDNOST FIKCIJE

Sprejeto

11. 6. 2025

Pregledano

21. 10. 2025

Izdano

17. 12. 2025

MAJA NEMEC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
maja.nemec@student.um.si

DOPISNI AVTOR

maja.nemec@student.um.si

Izvleček Sodobne razprave v analitični filozofiji fikcije so se oblikovale okrog vprašanja o epistemski vrednosti literarnih del. Članek skuša s tezo, da je epistemski doprinos literature bolje kot v iskanju golih dejstev iskati v razumevanju, premostiti prepad med optimističnimi literarnimi kognitivisti in skeptičnimi antikognitivisti. Temelj predstavlja razlikovanje med propozicionalnim védenjem in razumevanjem, ki ga literarna dela omogočajo tudi v nerealističnih žanrih. Razumevanje bo obravnavano kot samostojen epistemološki pojem, ki ni ena izmed vrst védenja. Pri tem se opiram na sodobne neokognitivistične pristope (Mikkonen, Ferran), ki razumevanje obravnavajo kot osrednjo epistemsko vrlino, ter na kritiko estetske razmejitve med filozofijo in literaturo (Vidmar Jovanović). V zadnjem delu članka so analizirani estetski ugovori proti kognitivizmu (Lamarque in Olsen), ki v epistemski vrednosti fikcije vidijo trivialnost in nevarnost, da slednjo s statusa umetniškega dela zreduciramo na didaktični pripomoček. Skušam pokazati, kako fikcija prek svoje estetske forme in kompleksnosti omogoča kognitivne pridobitve, ki presegajo didaktično vlogo.

Ključne besedefikcija,
literarni kognitivizem,
razumevanje,
propozicionalno
védenje,
epistemška vrednost

I UNDERSTAND THE STORY – I UNDERSTAND THE WORLD?

UNDERSTANDING AS THE EPISTEMIC VALUE OF FICTION

MAJA NEMEC

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
maja.nemec@student.um.si

CORRESPONDING AUTHOR
maja.nemec@student.um.si

Accepted
11. 6. 2025

Revised
21. 10. 2025

Published
17. 12. 2025

Abstract Contemporary debates in the analytical philosophy of fiction have revolved around the epistemic value of literary works. The article attempts to bridge the gap between optimistic literary cognitivists and sceptical anti-cognitivists by arguing that the epistemic contribution of literature lies more in understanding than in the search for bare facts. The basis for this is the distinction between propositional knowledge and understanding, which literary works enable even in non-realistic genres. Understanding will be treated as an independent epistemological concept, distinct from a type of knowledge. In doing so, I draw on contemporary neocognitivist approaches (Mikkonen, Ferran), which treat understanding as a central epistemic virtue, and on the critique of the aesthetic distinction between philosophy and literature (Vidmar Jovanović). The final section of the article considers aesthetic objections to cognitivism (as developed by Lamarque and Olsen), who argue that attributing epistemic value to fiction is trivial and potentially dangerous, as it risks reducing works of art to a purely didactic instrument. I attempt to demonstrate how fiction, through its aesthetic form and complexity, facilitates cognitive gains that extend beyond its didactic role.

Keywords
fiction,
literary cognitivism,
understanding,
propositional
knowledge,
epistemic value

1 Uvod

Od samih začetkov razvoja kultur je pripovedovanje zgodb med ljudmi prisotno vsaj v tolikšni meri kot potreba po razlaganju sveta. Literatura kaže svoje čare ravno v tem, da odpira vpogled v situacije, ki so za povprečnega posameznika v dejanskem življenju popolnoma nemogoče. Oddalji se od realističnih prikazov vsakdanjega sveta in bralca popelje v svetove fantastičnih bitij, futurističnih tehnologij, čutečih geometrijskih likov, hudičev, ki se spreminjajo v mačke ipd. Skratka, zdi se, da je posebnost fikcije ravno v tem, da je ta na videz popolnoma oddaljena od resnice. Če bi držalo, da fikcija z resničnim svetom nima ničesar skupnega, bi njeno vrednost lahko iskali samo na področju estetike. Razpravljati o epistemski vrednosti literarnega dela bi bilo popolnoma odveč. Pa vendar prevladuje splošno mnenje, da nam zgodbe, ki jih beremo, povedo nekaj resničnega o svetu. Tipičen primer, ki kaže na to, da resnico lahko spoznamo skozi zgodbo, so pravljice. Te so pogosto služile kot učinkovit didaktični pripomoček pri učenju moralnih in etičnih resnic. Neka dejstva o svetu kompetentnemu bralcu lahko poda tudi realistična literatura in zgodovinski romani. Ta dela se vseeno razlikujejo od romanov, kot je Abbottova *Dežela Ravnina* (2018) ali Orwellova *Živalska farma* (2005). Kakšno, če sploh kakšno védenje nam lahko posreduje roman, katerega fabula se odvija v popolnoma izmišljenem prostoru in času?

V članku bom zagovarjala, da literatura sicer lahko predstavlja vir propozicionalnega védenja (kot so faktični podatki v realističnih in zgodovinskih romanih), vendar ta vrsta védenja ni v fikcijskih delih niti osrednja niti nujna, da jim pripišemo epistemsko vrednost. Predpostavljam, da je mnogo pomembnejši kognitivni doprinos fikcije v sposobnosti vzbujanja razumevanja pri kompetentnem bralcu. Zgodbe, realistične ali ne, nam omogočijo vživetje v situacije, ki jih sami morda nikoli ne bomo izkusili. Celo najbolj neverjetne pripovedi imajo zmožnost v nas vzbuditi razumevanje, kakšno je življenje v neki družbeni strukturi, kako se počuti posameznik, soočen z globoko moralno dilemo ali kako razmišlja nekdo, popolnoma prevzet od specifičnega čustvenega stanja. Če je to res, potem epistemska vrednost literature presega žanrske meje, najdemo jo celo v delih, ki zvrstno popolnoma odstopajo od realistične norme – modernističnih delih, satirah, znanstveni fantastiki, fantaziji ipd. Ugovori propozicionalnemu literarnemu kognitivizmu kažejo na to, da je propozicionalno védenje omejeno na realistično literaturo. Zdi se, da zmožnost

vzbujanja razumevanja skozi literarno delo presega to omejitev in je eden ključnih elementov fikcije.

V članku najprej obravnavam nekaj pojmov iz epistemologije in filozofije fikcije, značilnih za razprave v analitičnih krogih. Sledi groba predstavitev splošne oblike literarnega kognitivizma. Skušala bom odgovoriti na klasične antikognitivistične ugovore glede vprašanja resnice v fikciji, nanašajoč se na argumente, ki jih ponudijo kognitivisti (npr. Friend, 2014). Izpostavljena bosta dva problema propozicionalne teorije o pridobivanju védenja iz fikcije: omejenost epistemske vrednosti na realistično pripovedno fikcijo ter obravnavanje literature kot didaktičnega pripomočka namesto umetniškega dela. Predpostavljeno bo, da védenje (v ozki definiciji) ni tisto, kar je prava epistemska vrednost literature, ampak je to vlogo morda bolje pripisati razumevanju; prvič, ker to presega žanrsko omejenost in drugič, ker ne ogroža estetskega aspekta literature, kvečjemu slednjega le še obogati.

2 Pojemovni temelji: literarni kognitivizem in epistemska vrednost

V najširšem smislu je literarni kognitivizem prepričanje, da je z branjem literature mogoče pridobiti védenje, kar pomeni, da literarnim delom lahko poleg estetske pripišemo tudi epistemsko vrednost (Harold, 2019, str. 382). Splošna trditev literarnih kognitivistov je naslednja: fikcijska dela, zlasti pripovedna in realistična, lahko služijo kot vir epistemske vrednosti v obliki védenja ali razumevanja. Stacie Friend (2014) ustrezno opozarja še na zahtevo po bralni kompetenci in vpelje pojem kompetentnega bralca, tj. nekoga, ki ima dovolj poglobljeno poznavanje literature v smislu sloga, žanra in pripovedi ter dovolj razvit mentalni okvir, da razume koncepte, ki jih delo na tak ali drugačen način posreduje. Tak pristop k literaturi se pogosto zdi samoumeven ali vsaj intuitivno privlačen. Spomnimo se samo, koliko literature je kot obvezno branje vključene v osnovnošolske in srednješolske učne načrte. Če bi profesorja slovenščine vprašali, ali nas fikcija lahko česa nauči, bi bil njegov odgovor skoraj zagotovo pritrdilen. Literarni kognitivizem je zato vsaj na prvi pogled mamljiva filozofska drža. Vseeno se stvari kaj hitro zapletejo, ko skušamo pojasniti, na kakšen način fikcija posreduje védenje. Avtorji literarnih del namreč nikakor niso zavezani k pisanju resničnih trditev. Še več, karkoli je napisano v fikcijskem kontekstu, tj. v kontekstu zgodbe, naj bi bilo v dobesednem pomenu zmeraj neresnično. To je osnovni izziv za literarnega kognitivista: Kako iz dobesedno neresničnih stavkov spoznamo dejanske resnice o svetu?

Preden nadaljujemo, je treba razjasniti nekaj osrednjih pojmov, s katerimi analitična filozofija povezuje področje fikcije in epistemologije. Zakaj sploh govorimo o epistemski vrednosti literarnih del? Epistemska vrednost povezujemo s t. i. *kognitivnimi uspehi* (angl. *cognitive successes*): resničnimi prepričanji, upravičenimi prepričanji, védenjem in razumevanjem. Tem pripisujemo vrednost že zato, ker so pogosto iz praktičnega vidika uporabni za posameznika (Bondy, b. d.). Na primer, védenje o kemijskih reakcijah med snovmi nam je pomagalo, da smo izumili učinkovite detergente za odstranjevanje maščobe. Razumevanje katastrofalnih posledic vojne nam (vsaj v teoriji) pomaga, da se tej na vsak način skušamo izogniti. Nasprotno nam neresnična ali lažna prepričanja škodijo. Zamislimo si otroka, ki je zaradi zavajajočega videoposnetka oblikoval lažno prepričanje, da so kapsule za pomivalni stroj užitne, zato se odloči eno poskusiti. Medtem ko bi bilo resnično prepričanje v tem primeru uporabno, je zmotno prepričanje zanj škodljivo, celo nevarno.

Da so resnična prepričanja, védenje in razumevanje pomembni, je splošno sprejeto stališče, ki v epistemologiji služi kot temelj za številne nadaljnje razprave o tem, kako so takšni kognitivni uspehi med seboj povezani, ali jih je mogoče med seboj razlikovati, kako določamo njihovo vrednost ipd. Zdi se, da imamo neko intuitivno hierarhijo o vrednosti treh omenjenih pojmov, pri čemer je védenje epistemska bolj dragoceno od resničnega prepričanja, razumevanje pa je izmed vseh epistemskih stanj najdragocenejše, čeprav je težko pojasniti, od kod ta dodatna vrednost razumevanja izvira in kaj je sploh tisto, kar določa vrednost vsem stanjem. To vprašanje presega okvir pričujočega teksta. V eseju je predpostavljeno le to, da sta védenje in razumevanje dve različni epistemski stanji, ki ju ljudje visoko vrednotimo. Za potrebe razprave o epistemski vrednosti fikcije bo dovolj brez utemeljevanja sprejeti, da ima resnica za človeka neko vrednost, zato je pri obravnavanju nekega področja naš epistemološki cilj pridobiti resnična prepričanja in se izogniti zmotam. Ko ta cilj preslikamo na področje literature, je naše osrednje vprašanje: česa, če sploh česa, nas lahko fikcija nauči?

Trditi, da ima literatura epistemska vrednost, torej pomeni predpostavljati, da lahko fikcijska dela prispevajo k spoznanju podobno kot druge oblike raziskovanja tako, da predstavljajo vir védenja, spodbujajo razumevanje ali bogatijo védenje o svetu, ki ga že imamo. Ta vrednost se razlikuje od drugih, neepistemoloških vrednosti literature, kot je estetski užitek, čustveno doživetje, tudi zabava. Ker se filozofom

pogosto očita, da podcenjujejo te vidike literature (Lamarque in Olsen, 1994), naj poudarim, da te vrednosti v nobenem smislu nimajo manjšega pomena od epistemske. Je pa res, da za razpravo o tem, česa nas lahko fikcija nauči, niso središčne. V zadnjem delu bom skušala odgovoriti na očitke, da se z osredotočanjem na epistemsko vrednost zanemarja estetska, s tem pa se literatura zmotno obravnava kot potencialni didaktični pripomoček, namesto kot umetniško delo. Kognitivistična razprava o literaturi se osredotoča na vprašanje, ali literatura resnično pozitivno prispeva k našemu spoznavanju sveta.

Pomemben razkorak med analitičnimi filozofi, ki se ukvarjajo z epistemsko vrednostjo literature, je povzročilo razlikovanje med propozicionalnim védenjem in razumevanjem. Ločnica, ki se vzpostavlja znotraj kognitivističnega kroga, je razlika med močnimi in šibkimi oz. zmernimi kognitivisti (Harold, 2016, str. 385). Prva možnost, ki jo zagovarjajo zagovorniki močnega kognitivizma, je propozicionalno védenje, pogosto opisano tudi kot védenje da. Gre za védenje o dejstvih, izraženih z resničnimi propozicijami. V skladu s korespondenčno teorijo resnice lahko to vrsto védenja definiramo kot korespondenco dejstev z resničnimi propozicijami. Edine propozicije, o katerih lahko posedujemo védenje, so tiste, ki so resnične (Currie, 2020, str. 83). Faktične podatke vsebujejo številna literarna dela, v Mannovem *Dr. Faustusu* je na primer podrobno opisana Schönbergova dvanajstttonska glasbena tehnika. Natančni so tudi opisi nemških krajev, na katere referira. Podobno Jančar v mnogih svojih romanih natančno opisuje Maribor v času prve in druge svetovne vojne. V naturalističnih romanih najdemo podrobne opise bioloških procesov, v novejši ekokritični literaturi smo priča skoraj znanstvenim opisom živali in raznih podnebnih pojavov.

Zmernejše oblike kognitivizma se namesto na propozicionalno osredotočajo na praktične in izkustvene oblike védenja, tj. védenja kako in védenja kako je biti nekaj. Praktično védenje v grobem pomeni posedovanje nekih spretnosti ali sposobnosti in zmožnost zanesljivega doseganja cilja, npr. sposobnost voziti kolo. Izkustveno védenje pomeni, na primer, vedeti, kako je občutiti žalovanje ali kako je biti izobčen (Currie, 2020, str. 83; Green, 2022, str. 276). Literatura po teh definicijah bralca nauči sposobnosti, kot je denimo izboljšana moralna občutljivost ali empatičnost. Ko beremo o usodi Sonje iz Jančarjevega *In ljubezen tudi* (2017), smo bolj pripravljeni moralno obsoditi vojno nasilje. Nekateri menijo, da literatura ne posreduje védenja v obliki dejstev, temveč nas spodbuja, da ponotranjimo nove načine gledanja na svet in s tem poglobimo védenje o svetu, ki ga že imamo.

V zadnjih letih se je razvila posebna veja literarnega kognitivizma, ki odgovor na vprašanje o epistemski vrednosti literature vidi v razumevanju. Literarni neokognitivisti (npr. Mikkonnen, 2021) zagovarjajo, da so fiksijska dela (ne glede na žanr) v epistemskem smislu predvsem vir razumevanja, ne strogo propozicionalnega védenja. Prvo se od drugega razlikuje po tem, da je holistično, gre za razumevanje celotnih teorij ali pojavov, ne posameznih propozicij. Hkrati ga ne pridobimo naenkrat, ampak prihaja v stopnjah (Green, 2022, str. 277). Za védenje o dejstvih ne moremo reči, na primer, da nekdo bolje ve, da je $2 + 2 = 4$, pri razumevanju pa je mogoče določiti stopnje. Popolnoma smiselno se zdi reči, da učenec A učno snov razume bolje kot učenec B. Po Mikkonenu (2021) lahko razumevanje opišemo kot široko dojetje vzorcev, povezav in pomenov: na primer, kako družbene norme oblikujejo naše dojetje sveta ali kako se ohranja zatiranje. Za razliko od ozke definicije propozicionalnega védenja razumevanje ni nujno povezano s posameznimi resničnimi trditvami, ampak z zmožnostjo umestitve pridobljenih informacij v koherenten okvir.

Slednje bo pomembno predvsem zaradi problema upravičevanja prepričanj v fikciji. Splošno velja, da mora biti prepričanje za to, da je utemeljeno (in lahko postane védenje ali del razumevanja), podprto z ustreznimi razlogi ali dokazi. Nesmiselno bi bilo zanikati, da se v literaturi pojavijo trditve, ki so resnične tudi v vsakdanjosti. Ampak, fikcija vsebuje tudi druge vrste stavkov, ki nikakor ne morejo biti dobesedno resnični. Avtorji v zgodbah pogosto ustvarjajo namišljene like, izmišljajo si bitja, predmete, mesta, celo svetove. Včasih bralca namerno zavajajo, pojavljajo se nezanesljivi pripovedovalci in lažnivi liki, ki podajajo popačeno resnico. Za veliko žanrov literature je značilno, da večji del dela sestavljajo dobesedno neresnični stavki. Ampak, tudi v takih delih se pojavijo trditve, ki navajajo resnična dejstva. Kako naj bralec loči eno vrsto stavkov od drugih? Kako vemo, katere stavke naj beremo kot dobesedne resnice o svetu in katere kot izmišljeno zgodbo?

3 Propozicionalno védenje in problem upravičenja

Védenje po epistemoloških teorijah zahteva resnično upravičeno prepričanje. Spomnimo se slavnega primera Dežele lažnih skednjev (Goldman, 1976, str. 772–773). Turistka prispe v deželo, kjer so po pokrajini postavljeni tako pravi skednji kot lažni panoji skednjev, ki so pravim na las podobni. Pelje se mimo pravega skednja in oblikuje prepričanje, da vidi skedenj. Ker ne ve, da se nahaja v pokrajini, kjer so lažni skednji enako pogosti kot pravi, je zelo verjetno, da bi enako prepričanje (tj. »Videla

sem pravi skedenj») oblikovala tudi, če bi se peljala mimo lažnega skednja. Splošni zaključek tega primera je, da turistkino prepričanje ni dovolj upravičeno, zato ga ne moremo označiti kot védenje. Kot tako bi ga obravnavali šele, če bi se ustavila ob skednju, ga obhodila in se prepričala, da je pravi (tj. si zagotovila ustrezne dokaze za prepričanje). V tem primeru bi bilo turistkino prepričanje primerno (angl. *apt*), saj bi nastalo zaradi njene epistemske kompetence (Sosa, 2007).

Antikognitivisti v skladu s tem opozarjajo na problem upravičenja v literaturi, kjer so pomešane dobesedne in izmišljene trditve, hkrati pa, kot opaza tudi Friend (2014, str. 6–7), fikcija bralce pogosto zavede na enak način kot lažni skednji. Postmodernistična dela so znana po tem, da imitirajo neliterarne žanre. V romanih se pogosto pojavljajo opombe, citati, razni navedki iz akademske literature, vendar so izmišljeni in namerno dajejo lažni vtis, da so resnični in zanesljivi. V romanu *House of Leaves* Danielewskega (2000) nezanesljivi pripovedovalec, kot urednik piše neke vrste študijo o dokumentarnem filmu, za katerega se izkaže, da nikoli ni obstajal. Roman je poln opomb in navedb iz raznih strokovnih virov, ki so popolnoma izmišljeni. Ne samo, da so viri, ki jih pripovedovalec navaja v opombah, neresnični, film, o katerem piše, ni bil nikoli posnet, opombe same si med seboj nasprotujejo in celotno besedilo postane nerazvozljiv kaos, ki bralca popolnoma zmede. Kako naj v primeru takih del bralec izlušči resnico?

Friend zagovarja, da literarna dela lahko predstavljajo vir propozicionalnega védenja, vendar to zahteva kompetentnost bralca in prilagoditev strategij branja glede na žanr besedila, na naravo pripovedne strategije, ki jo ubira avtor ipd. Izhaja iz teze, da med fikcijo in nefikcijo ni nobene epistemske razlike, ki bi preprečevala pridobivanje védenja iz fikcije. Osredotoča se na tri klasične antikognitivistične ugovore (Friend, 2014, str. 1–5):

1. Fikcijske trditve ne referirajo na realni svet in zato ne morejo biti resnične.
2. Fikcija zahteva imaginacijo ali pretvarjanje, ne kliče k prepričanju, da je nekaj res. Nefikcija stremi k oblikovanju prepričanja. Ker védenje zahteva prepričanje, fikcijska dela ne morejo biti njegov vir.
3. Fikcija ne zagotavlja dokazov ali utemeljitev, potrebnih za to, da bi prepričanja predstavljala védenje.

V članku zavrne vse tri ugovore. Ustrezno izpostavlja, da tudi trditve v literarnih delih včasih referirajo na resnične posameznike, kraje in predmete, kot je Napoleon pri Tolstoju ali Nemčija pri Mannu. Hkrati popolnoma fiktivna dela včasih vsebujejo dobesedno resnične izjave. Kot primer navaja biološke opise kitov v *Moby Dicku* (Friend, 2014, str. 2–3), spomnimo se lahko tudi na matematične resnice, ki jih podaja Abbotova *Dežela Ravnina* (2018). Čeprav je delo kot eden prvih primerov znanstvenofantastičnega žanra popolnoma nerealistično (prikazuje namreč svet, kjer bivajo govoreči in čuteči geometrijski liki), vsebuje toliko znanstvene teorije, da so ga uporabljali kot učbenik in uvod v teorijo večdimenzionalnih prostorov.

Fikcija tudi ni nezdržljiva z ustvarjanjem prepričanj. Čeprav je res, da od bralca zahteva bodisi imaginacijo bodisi pretvarjanje, da verjame zgodbi, to še ne pomeni, da bralca ne vabi k ustvarjanju resničnih prepričanj. Dejstva, ki jih poda fikcija, so lahko implikativna, ni nujno, da so dobesedno izražena. Bralec se lahko hkrati pretvarja, da verjame zgodbi in je obenem iskreno prepričan, da je del pripovedi resničen, na primer avtorjevi komentarji ali informacije o ozadju dogajanja (Friend, 2014, str. 3). Vemo, da je Zeitbloom v *Dr. Faustusu* (1986a, 1986b) le fiktivski lik, vendar smo hkrati prepričani o resničnosti opisov nacistične Nemčije, ki jih Mann poda preko njega.

Njen zadnji odgovor antikognitivstom se dotika problema upravičevanja trditev. Currie (2020), ki je do dejanskega pridobivanja propozicionalnega védenja iz fikcije precej skeptičen, sicer priznava, da je iz fikcije mogoče pridobiti dejanske informacije, problem pa vidi v fikciji kot viru za pridobivanje zanesljivega spoznanja. Navaja psihološke študije, ki so pokazale, da so bralci, ki so brali dela z oznako »fikcija«, pogosto zmanjšali kritično presojo in so bili posledično bolj dovzetni za sprejetje lažnih informacij. Friend trdi, in zdi se, da ustrezno, da je zanesljivost pomembno vprašanje tako za fiktivska kot nefiktivska dela. Za resnico v nefiktivskih delih, denimo učbenikih, strokovnih člankih in raznih raziskavah, naj bi jamčile institucije, vendar to jamstvo ni vedno gotovo. Slednje je močna in ne pretirano intuitivna teza. Po Friend avtorji fikcije namerno vključujejo neresnice, vendar so lahko tudi avtorji nefikcije nezanesljivi ali vključujejo izmišljene elemente. Vendar iz tega še ne sledi, da prepričanja, ki jih lahko pridobimo iz nefiktivskih del, zahtevajo enako upravičevanje kot fiktivska dela. Mora obstajati razlog, zakaj načeloma podatkom iz znanstvenega članka zaupamo bolj kot podatkom iz romana. Vloge institucij ne moremo v celoti odpisati. Treba je izpostaviti, da Friend vseeno ne zanika predpostavke, da je upravičevanje prepričanj v fikciji precej problematično.

Razliko med nefikcijo in fikcijo pa raje kot v razliki upravičevanja trditev izpostavi pri količini neresničnih trditev: »Dejstvo, da leposlovna dela običajno vsebujejo veliko več fiktivnega gradiva kot neleposlovna dela, je epistemološko pomembno, saj so razlike v stopnji pomembne za védenje« (Friend, 2014, str. 5).

Nanaša se na epistemološki pojem *varnostnega pogoja* (angl. *safety condition*), ki določa, da védenje zahteva prepričanja, za katera lahko dokažemo, da niso zlahka zmotna. V primeru z lažnimi skednji prepričanje o tem, da turistka vidi pravi skedenj, *ni varno* (angl. *unsafe*), če je večina skednjev v bližini lažnih. Več kot je v okolici pravih skednjev in manj kot je lažnih, bolj varni so pogoji za oblikovanje prepričanja, da je skedenj, ki ga vidi, pravi. Po analogiji fikcija ustvarja več epistemološko nevarnih ali negotovih pogojev kot nefikcija, saj vsebuje veliko več fikcijskih oz. izmišljenih stavkov. Bralec zato iz fikcije lažje pridobi zmotna prepričanja kot pri branju nefikcije. Če želimo iz fikcije pridobiti védenje, to zahteva precejšnjo previdnost. Ampak, Friend (2014) navaja številne psihološke študije, ki kažejo, da so ljudje pri branju fikcije pogosto premalo kritični in fikcijske informacije zmotno sprejemajo kot resnične. To spodkopava zanesljivost védenja, pridobljenega iz fikcije. Podobno opozarja tudi Currie (2020, str. 148).

Ena izmed možnosti obrambe za literarni kognitivizem je vpeljava fikcijske kompetence. Friend (2014, str. 11) opozori na pojem kompetentnega bralca, tj. nekoga, ki je dobro seznanjen z literarnim žanrom, ki ga bere, in je sposoben glede na naravo žanra kritično razlikovati med fikcijskimi in nefikcijskimi elementi v literarnem delu. Po analogiji zagotavljanja varnosti prepričanj v primeru z lažnimi skednji Friend trdi, da je mogoče enako zahtevati od bralcev fikcije. Opozarja, da so nekateri bralci bolj vešči od drugih v razlikovanju med fikcijskimi stavki in dobesedno resničnimi trditvami. Kompetenco posameznika povezuje z njegovimi predhodnimi stiki z žanrom fikcije, ki ga v trenutku, ko pridobiva prepričanja, bere. S terminologijo Ernesta Sose (2007) so prepričanja, pridobljena iz fikcije, lahko *ustrezna* (angl. *apt*) tudi če so sprejeta v nezanesljivih pogojih, v kolikor so posledica ustreznega izvrševanja kompetence. Torej, če je bralec dovolj obsežno seznanjen z nekim literarnim žanrom, lahko razvije strategijo, ki je učinkovita za določene vrste fikcije (npr. zgodovinski roman). Resnična prepričanja, ki jih oblikuje zaradi lastne kompetence, so ustrezna in niso resnična le po naključju. Ker niso posledica sreče, lahko taka prepričanja definiramo kot védenje.

Vpeljava kompetentnega bralca v teoriji dopušča sklep, da fikcija podobno kot nefikcijski teksti ponuja možnost za pridobivanje propozicionalnega védenja. Vendar, ali bralec, kot ga predpostavlja Friend, sploh obstaja? Green (2022, str. 19) meni, da gre v tem primeru za empirično vprašanje, ki bi, če bi želeli potrditi verodostojnost teorije, zahtevalo eksperiment. Študije, ki jih navajata Friend (2014) in Currie (2020), niso optimistične. Tudi če v teoriji obstajajo bralci, ki so sposobni iz fikcije pridobiti »ustrezna« resnična prepričanja v pogojih, ki jih neko literarno delo zahteva, je teh bralcev verjetno zelo malo, hkrati pa morajo zato, da fikciji lahko pripišemo epistemsko vrednost, zavestno brati fikcijo z namenom, da iz nje izluščijo ta dejstva. Zdi se, da tega vsaj v večini primerov ne delamo.

V nadaljevanju bom obravnavala dve težavi, ki jih vidim s takšno definicijo epistemske vrednosti fikcije. Prva težava je, da obravnava propozicionalnega védenja kot osrednje epistemske vrednosti fikcije to omeji na določene žanre. Kot izpostavlja Currie (2020), se večina razprav literarnih kognitivistov v razpravah osredotoča na realistično pripovedno prozo. Kaj to pomeni za nerealistično fikcijo? Je ta brez epistemske vrednosti? Potemtakem od modernističnih del naprej branje literature nima kognitivnega doprinosa. Slednje se zdi absurdno.

Morda je taka kritika prestroga in prehitra, če sprejmemo, da je propozicionalno védenje mogoče pridobiti tudi implicitno, tj. ne zgolj iz eksplicitnih trditev, zapisanih v besedilu. Temu bi pritrdili tudi skeptiki (npr. Currie, 2020). Ampak, ali res beremo z namenom, da bi pridobili dejstva o svetu? Lahko sprejmemo, da ni v naravi literature ničesar takega, kar bi ji onemogočalo, da bralcu poda dejanske informacije. Problem je v tem, da literature ne beremo (samo) za to, da bi pridobili informacije o nekem področju ali časovnem obdobju. Vojnih romanov ne beremo z namenom, da bi pridobili podatke o številu mrtvih. Redko kdo bo dejal, da bere *Dr. Faustusa* z namenom naučiti se teorijo moderne glasbe. To je védenje, ki ga mimogrede pridobimo ob branju. Čeprav je literatura zmožna podati propozicionalno védenje, slednje ni niti osrednje niti nujno, da literaturi pripišemo epistemsko vrednost. Neokognitivisti predlagajo, da je tovrstno vrednost literature bolje kot s pojmom propozicionalnega védenja razlagati z razumevanjem.

Drugo vprašanje se tiče splošnega vrednotenja literature. Na kak način pripis zmožnosti podajanja propozicionalnega védenja vpliva na celotno vrednost literature? Najbolj znano antikognitivistično kritiko na tem področju v svojih

razpravah predstavljata Lamarque in Olsen (1994). Ugovarjata, da četudi literarna dela bralcem prinašajo neko resnico o svetu, slednje ne prispeva k njihovi literarni vrednosti. Obravnavanje literature kot podlage za pridobivanje dejstev lahko vodi v napačno obravnavanje literarnih del kot didaktičnih pripomočkov, s čimer se pozablja na njeno estetsko vrednost.

4 Problem propozicionalnega védenja v nerealistični fikciji

Predpostavimo, da obstajajo kompetentni bralci, ki znajo razločiti med fikcijskimi stavki in trditvami, ki jih v literarnem delu lahko razumemo dobesedno. Večina razprav propozicionalnega kognitivizma se osredotoča na realistične žanre literature. To je pričakovano, saj so realistični romani tisti, ki vsebujejo največ resničnih podatkov o svetu. Nenazadnje je *mimesis* resničnega življenja tudi eden temeljnih ciljev realistične literature. Taka dela tudi omogočajo precej varne pogoje za oblikovanje prepričanj, saj lahko upravičeno verjamemo, da so njihovi avtorji zavezani k resnici. Z branjem ruskih klasikov zlahka oblikujemo resnična prepričanja o ruski družbi v nekem obdobju. Kako pa je z deli, ki niso realistična ali realizem celo zavračajo?

V Abbottovi *Deželi Ravnini* zgodbo pripoveduje geometrijski lik Kvadrat. V delu imajo geometrijski liki človeške lastnosti in živijo v skupnosti, strogo razdeljeni na družbene razrede. Vseeno delo vsebuje ogromno matematičnih resnic, ki jih bralec brez težav izlušči kot dobesedne trditve. Celo sama pripoved se začne kot poučna lekcija iz geometrije in šele nato preide v satirično prispodobo viktorijanske Anglije. Da pionir znanstvenofantastične proze lahko služi kot temelj za pridobivanje propozicionalnega védenja, podpirajo številni matematiki in fiziki, ki delu pripisujejo znanstveno relevantnost na področju relativnosti in večdimenzionalnih prostorov. Slednje podpira, da je propozicionalno védenje mogoče najti tudi v delih, ki niso mimetična, zgodovinska ali realistična.

Abbottovo delo poleg razlage večdimenzionalnosti prostora sporoča še nekaj drugega – *Dežela Ravnina* pod vladajočim plemstvom Krogov je satirična slika angleške družbe iz časa avtorjevega življenja. Aktualnost (in s tem vrednost) dela lahko še danes iščemo v kritiki zaprte družbe, obsedene s hierarhijo družbenih razredov, med drugim definirane z zatiranjem in poniževanjem žensk. Sandi Kodrič (v Abbott, 2018, spremna beseda), prevajalec romana v slovenščino, o delu piše:

»Večna aktualnost Dežele Ravnine nas ne bi smela presenečati. Dokler so med človeštvom doma zaplankanost, konformizem in nepripravljenost pogledati čez plot, torej 'onkraj svoje dimenzije', so nekje vmes tudi drugi ljudje, ki na to ne nehajo opozarjati.« Slednje nakazuje na pomemben kognitivni doprinos romana, ki pa ni enak matematičnim resnicam, ki jih bralec lahko pridobi iz teksta.

Morda je nazornejši primer antiutopični roman Berte Bojetu *Filio ni doma* (1990). Fabulo o bivanju v neimenovanem totalitarnem režimu pripovedujejo trije pripovedovalci, vsi prebivalci neimenovanega otoka. Iz perspektive pripovedovalcev spoznavamo življenje v izmišljeni družbi, kjer oblast z boleznim nadziranjem spolnosti in zagotavljanjem odtujenosti med ljudmi ohranja nadzor nad posamezniki. Vsi liki v delu so fiksijski. Družba, opisana v delu, je neobstoječa in vsi groteskno travmatični doživljaji likov so fiksijski. Po teoriji propozicionalnih kognitivistov je tak roman brez epistemske vrednosti, ker ne vsebuje trditev, ki bi jih lahko oblikovali v upravičena resnična prepričanja. Ampak zgodba, čeprav v celoti fiktivna in izjemno fragmentarna, dosledno prikaže problematiko življenja v sistemu, kjer posameznik ni svoboden, preko alegorij bralcu podaja odličen uvid v problematiko neenakosti spolov, se upira dvojim merilom v vzgoji in poudarja potrebo po prevzgoji z nasiljem prežete zatirajoče družbe.

Neokognitivisti predlagajo, da je epistemska vrednost literature v takih primerih bolje iskati v njeni sposobnosti, da nam poda poglobljeno dojetje nekih konceptov, pojmov, družbenih struktur ipd. Delo *Filio ni doma* nam ne podaja eksplicitnih trditev o trpljenju žensk, ki jim je zaradi dvojne vzgoje onemogočena izobrazba. Ne naučimo se nobenih dejstev o tem, kako so bile ženske v preteklosti zatirane. Lahko pa, s povezavo védenja o zatiranju žensk, ki ga že imamo in s pomočjo zgodbe, ki jo beremo, dosežemo širše razumevanje problema. A kaj točno je razumevanje, ki naj bi ga bodisi pridobili bodisi poglobili? In v čem se razlikuje od védenja? Izziv za neokognitiviste je iz tega vidika predvsem ustrezna definicija razumevanja, ki tega:

- a) loči od propozicionalnega védenja in
- b) pojasni, kako ga pridobimo iz fiktivnih del.

5 Razumevanje kot osrednja epistemska vrednost fikcije

Literarni neokognitivisti trdijo, da je razdor med pretiranim optimizmom kognitivistov in skrajnim skepticizmom antikognitivstov mogoče premostiti s pojmom razumevanja. To najprej zahteva priznanje antikognitivističnih ugovorov, da fikcija (če jo pojmuje širše od realističnih in mimetičnih žanrov) redko prinaša propozicionalno védenje na način, ki bi ustrezal standardom utemeljitve v filozofiji ali znanosti. Vseeno pa je zmotno popolnoma odmisлити njeno epistemsko funkcijo. Antikognitivisti imajo prav, ko poudarjajo, da fikcijska dela v širšem spektru redko vsebujejo preverljiva dejstva ali dokaze za trditve v strogem pomenu besede. Vendar se zdi, da to ni dovolj, da bi literaturo v celoti označili kot epistemsko prazno.

Mikkonen (2021, str. 69) opozarja na intuitivna prepričanja literarnih kritikov, saj so ti navsezadnje del institucije, ki se s fikcijo najpodrobneje ukvarja. Velik del sodobne literarne vede je prepričan, da literarna dela vsebujejo neke vrste epistemsko vrednost. Od poststrukturalizma naprej se literaturo v večji meri vedno obravnava v širšem kontekstu, ne kot izolirano področje. Povezuje se jo s feminističnimi in postkolonialnimi študijami, aktivističnimi gibanji, ekologijo itd. Vsi ti raziskovalci, ki literaturo obravnavajo v kontekstu, vezanem na posebno področje, eksplicitno ali implicitno predpostavljajo, da so fikcijska dela povezana z realnim svetom in da ta dela vsebujejo nekaj, kar pomembno vpliva na naše razumevanje nekega posebnega področja.

Če sprejmemo intuicijo, da je fikcija z epistemskega vidika vseeno pomembna, čeprav le redko podaja propozicionalno védenje v najožjem smislu, je treba razjasniti, v kakšni obliki lahko to vrednost izluščimo. Mikkonen (2021, str. 69) trdi, da gre vsaj deloma za pojmovni problem: »Debata torej ne zadeva pomena literature same, ampak epistemološki izraz, ki se uporablja za opisovanje tega pomena.«

Zakaj razumevanje? Nekateri filozofi (npr. Grimm 2014) izhajajo iz grške besede *episteme*, ki v grobem označuje to, da nekaj »dojamemo« ali »uvidimo, kako so različni deli sveta sistematično povezani«. Odnos med razumevanjem in védenjem spada med vprašanja sodobne epistemologije. Nanašajoč se na sodobno epistemologijo in filozofijo znanosti, Green (2022, str. 276–277) izpostavlja dva načina, kako je mogoče razlikovati med védenjem in razumevanjem:

- a) Razumevanje je posebna vrsta védenja (Grimm, 2014).
- b) Razumevanje ni vrsta védenja, temveč je samostojna epistemska vrlina (Elgin, 2014).

Mikkonen se bolj osredotoča na drugo pojmovanje razumevanja kot posebne epistemske kategorije, verjetno, ker ta ne zahteva potrjevanja posameznih trditev in je zato za naravo literarnih tekstov primernejša. Na podlagi definicij, ki jih podajajo epistemologi in filozofi znanosti, je izpostavil sedem pomembnih lastnosti razumevanja (Mikkonen, 2021, str. 51–52):

1. Razumevanje je holistično, zajema pojav v celoti in ne more biti »razlomljeno« na dele.
2. Razumevanje je opažanje in ustvarjanje povezav med deli védenja.
3. Razumevanje je dodeljevanje pomembnosti posameznim resnicam. Kognitivni proces ne zajema zgolj učenja novih resnic, ampak tudi poglobljanje tega, kar že vemo: ocenjevanje informacij, ki so nam na razpolago.
4. Razumevanje je ne-dejstveno.
5. Razumevanje se vzpostavlja v stopnjah in je proces.
6. Razumevanje je večinsko nepropozicionalno.
7. Razumevanje je dosegljivo na različne načine. Alternativne teorije lahko poglobijo razumevanje o isti temi.

Po tej teoriji razumevanje ni nujno omejeno na kopičenje resničnih trditev, ampak vključuje tudi razumevanje pomenov, pojmov, stanj, odnosov in perspektiv. V tem smislu epistemski prispevek literature ni v tem, da kot znanstveni učbeniki posreduje dejstva o svetu, temveč je neke vrste medij, ki bralcem omogoča, da človeške izkušnje, moralne konflikte in socialne strukture umestijo v koherenten okvir. Za razliko od propozicionalnega védenja razumevanje ni omejeno na realistično fikcijo in dela, ki referirajo na realne dogodke, ampak se razteza na modernistična dela, satiro, fantazijo in druge domiselne žanre.

V primerih za obravnavo literature kot sredstva za »razširjanje razumevanja« se Mikkonen sklicuje na modernistične romane Virgine Woolf. Predpostavlja, da gre za dela, ki presegajo »zgolj« posredovanje propozicijskega védenja. S svojo kompleksnostjo, osredotočenostjo na notranja stanja posameznika in nenavadno predstavitvijo delovanja človeškega uma naj bi besedila, kot je *Gospa Dalloway* (1976) prispevala k razširjenemu razumevanju. Meni, da je modernistična proza odlična

podlaga za epistemološko obravnavo, saj njeni avtorji raziskujejo vprašanja, kot je »Kaj je mogoče vedeti?« in se osredotočajo na mentalni svet likov. Da lahko tudi takim delom pripišemo epistemsko vrednost, podpirajo tudi namere njihovih avtorjev. Mikkonen se nanaša na programski spis *Moderna proza* Virginije Woolf (1925), kjer pisateljica zavrača mimetično prikazovanje sveta z linearnim potekom dogodkov v zgodbi in poziva k fragmentiranim zgodbam, ki zajemajo človekovo kompleksno ter neurejeno subjektivno izkušnjo. O tem, da tudi taki zapisi pozitivno vplivajo na kognitivne procese, pričajo literarne kritike, ki v delih vidijo »realistično globino«.

Mikkonen vseeno priznava problem zanesljivosti avtorjev, s katerim se sooča literarni kognitivizem, vendar samo v primeru, ko takšna dela obravnavamo preveč neposredno oz. mimetično. Preprosto življenje v fiktivne like ne prinaša nujno resničnega spoznanja o duševnih stanjih. Virginia Woolf, denimo, ni bila psihologinja s poglobljenim vedenjem o shizofreniji. Njene literarne upodobitve shizofrenega živčnega zloma pri Septimusu Smithu zato po kritiki antikognitivistov ne zagotavljajo upravičenega vedenja o shizofreniji. Še več, nekateri kritiki (npr. Harold, 2016, str. 383) trdijo, da lahko take predstave ustvarijo iluzijo vedenja, ki je epistemološko in etično vprašljiva ali celo škodljiva.

Namesto natančnega posnemanja realnosti se Virginia Woolf poslužuje umetniške konstrukcije zavesti posameznikov. Zdi se, da se z odpovedjo mimetičnemu prikazovanju realnosti, modernizem izogne kritiki o avtorjevi zanesljivosti, saj epistemološka vrednost teh del ni v realističnem prikazovanju mentalnih bolezni, ampak v širjenju bralčevih kognitivnih okvirjev s prikazovanjem kompleksnosti delovanja zavesti, notranjega monologa posameznika ipd. Tu ne gre več za pridobivanje vedenja v smislu podajanja trditev, ampak za usvajanje razumevanja preko literarnega sloga, načina pripovedi in zgradbe del ter s posebnim umetniškim jezikom.

Mikkonen zagovarja, da modernistični romani prav s svojo nenaravnostjo razširjajo bralčeve kognitivne okvire in s tem dosegajo epistemsko vrednost. Ne ponujajo enoznačnih odgovorov, ampak izzivajo raziskovanje in prevrednotenje konceptov, ki jih bralec že pozna. Modernistična in postmodernistična dela nas pogosto zmedejo. Po Mikkonenu ta zmeda ni epistemska pomanjkljivost, ampak dragocen element, morda edinstveni fikciji, ki bralca »predrami iz dogmatičnega mišljenja, ga

opozori na lastne poenostavitve ter ga spodbudi k prevpraševanju in reviziji njegovih konceptualnih virov«. S tem naj bi literatura razkrivala naše kognitivne omejitve in predstavljala možnosti za novo razumevanje različnih aspektov življenja.

Če povzamemo: neokognitivistična pozicija, kot jo zagovarja Mikkonen, epistemska vrednost fikcijskih del vidi v posredovanju razumevanja z ozirom, da slednjega ne dobimo iz objektivnih resnic, ki jih moramo izluščiti iz dela. Razumevanje pridobivamo s procesom vključevanja v branje fikcije. Med branjem potekajo miselni procesi, ki vodijo k prevpraševanju obstoječih prepričanj o svetu, poglobljajo razumevanje tistega, kar nam je že znano in morebiti celo razkrivajo nove pojmovne povezave. Zmeda in dvoumnost fikcijske literature nimata samo umetniške vrednosti, temveč sta »kognitivno dragoceni«, ker nas opozarjata na prehitre poenostavitve, ki smo jih ponotranjili, in na dogmatične predpostavke, ki so se nam do vključenosti v bralni proces nekega dela zdele samoumevne. Hkrati nas takšna dela pogosto spodbujajo k etičnemu premisleku. Literarna dela razlagajo in s tem ponujajo vpogled v najrazličnejše čustvene procese (npr. potek žalovanja) in potek posameznikovih dejanj, njihova umetniška struktura (zunanja forma) pa nam omogoča vpogled v literarne sheme in tehnike pripovedovanja. Tudi obliko literarnih del lahko obravnavamo kot »kognitivno korist«, saj v delih opazimo razne retorične elemente, ki jih srečamo tudi izven fikcije (npr. zavajanje v oglasih ali političnih govorih). Razumevanje, ki ga posreduje literatura, je relacijsko, kar pomeni, da ga pogojujejo kompetenca bralca, interpretativni okvir, predznanje in interes. Na kratko, epistemska vrednost literature je utemeljena v njeni sposobnosti, da prek kompleksnosti, dvoumnosti in umetniške forme spodbuja refleksivno in dinamično razumevanje sveta.

Zaenkrat kaže, da je razumevanju kot osrednji epistemski vrednosti fikcije vredno posvetiti več pozornosti. Ugovor, da je definicija epistemske vrednosti literature kot zgolj kopičenja resničnih trditev preozka, upravičujejo razne institucije, ki se ukvarjajo z umetnostjo in je nikakor ne dojemajo ločeno od kognitivnih koristi. Literarna ekokritika na primer v znanstvenofantastičnih in distopičnih žanrih vidi možnost za opozarjanje na problematiko antropocentrizma in nevarnosti podnebnih sprememb.¹ Vpeljava razumevanja omogoča, da potrdimo intuicijo o pozitivnem

¹ To npr. izpostavlja študija Jožice Čeh Steger: *Roman o podnebnih spremembah med znanstveno fantastiko in realnimi izkušnjami* (2024).

kognitivnem prispevku literature, čeprav nas ta pogosto zmede, zavaja in celo predstavlja nevarne pogoje za to, da oblikujemo škodljiva prepričanja.

Ampak, ali je sploh prav, da literaturi pripisujemo epistemsko funkcijo? Teorijam, ki v umetniških delih vidijo predvsem zmožnost predajanja znanja, se pogosto očita, da pozabljajo estetsko vrednost in umetniške stvaritve v prvi vrsti napačno dojemajo kot didaktični pripomoček. Ostaja še najradikalnejši ugovor literarnim kognitivistom – tudi če imajo fiksijska dela zmožnost posredovati bodisi védenje bodisi razumevanje, kognitivni prispevek, ki pridobimo bralci, ne doda ničesar k njihovi literarni vrednosti (Kroon in Voltolini, 2024).

6 Odnos med epistemsko in estetsko vrednostjo literature

Peter Lamarque in Stein Haugom Olsen sta v vplivnem delu *Truth, Fiction, and Literature* (1994) oblikovala argument za *teorijo fikcije »brež resnice«* (angl. »no-truth« *theory of fiction*). Čeprav priznavata možnost, da fiksijska dela vsebujejo neke resnice o svetu, trdita, da resničnost trditev v fiksijskih delih nima nikakršnega pomena za njihovo literarno vrednost. Ob branju del sicer pogosto dobimo nek uvid v to, kako je na primer doživeti izgubo bližnjega, imaginativno vključevanje v fikcijo po tem stališču nikakor ne more rezultirati v védenju ali razumevanju v strogo epistemološkem smislu. Ne oporekata, da literatura ponuja priložnost za pristno »imaginativno izkušnjo«, ki pusti nek vtis. Vendar po tem stališču taka izkušnja ne more biti epistemološko utemeljena.

Lamarque (npr. 2010) idejo razvije naprej in poudarja, da so kognitivni pridobitki literature zunanji glede na njeno primarno, estetsko funkcijo. Delo samo naj ne bi vsebovalo posebne epistemske vrednosti, saj je védenje (ali poglobljeno razumevanje), ki ga pridobimo z branjem, odvisno od bralčevega predhodnega védenja in njegove interpretacije, ne pa od česarkoli, kar bi bilo notranje delu. S tega vidika bi pripisati literaturi funkcijo posredovanja razumevanja pomenilo napačno obravnavanje njene estetske in imaginativne funkcije kot epistemološke. Vrednost literature je temu sledeč predvsem v njenih estetskih lastnostih, ne v njeni domnevni sposobnosti posredovanja védenja ali razumevanja.

Kritike epistemske vrednosti literature se loti z več vidikov. Najprej opozarja, da so resnice, ki jih lahko pridobimo iz besedil, pogosto tako trivialne, da jih ne moremo obravnavati kot epistemsko pomembnih. Če literarno delo razumemo zgolj kot

»nosilec spoznanj«, bistveno zreduciramo njegovo vrednost. Prava vrednost dela je v njegovi izrazni moči in posebnem jeziku, ne v sporočanju dejstev in preverljivih trditev. Kot primer navede Shakespearjeva dela. Opis spanca, ki ga beremo v *Macbethu* (2016), nam z vidika informacij o svetu ne pove ničesar novega. Vseeno nas opis navduši, vendar ne zaradi kognitivnega doprinosa, temveč zaradi posebnega sloga in rabe besed (2010, str. 376).

Na pomen predhodnega védenja, kot je, na primer, poznavanje zgodovinskega ozadja, žanra dela in specifičnih dogodkov, ki so za določeno delo pomembni, opozarjajo tudi literarni kognitivisti. Točno to izpostavlja Friend (2014) s pojmom fikijske kompetence. Bralec, ki nima ustreznih kompetenc, dela ne bo razumel. Če beremo *Filjo ni doma* in nimamo nobenega predznanja o problemih dvojne vzgoje in omejevanja svobode v totalitarnih režimih, ne bomo pridobili razumevanja, da delo predstavlja kritiko takšne ureditve. Ampak, enako bralno kompetenco zahteva tudi estetsko vrednotenje dela. Težko bi dokazali, da cenimo romane Virginie Woolf samo zaradi njenega pisateljskega sloga, če jih ne bi znali vsaj v grobem kontekstualno nekam umestiti.

Naprej, večina kognitivistov bo sprejela, da literarni teksti v svojem bistvu niso neposredni nosilci dejanskih informacij. Toda to ne pomeni, da je kakršna koli kognitivna vrednost, ki jo nudi literatura, zgolj naključna in zunanja. Nasprotno, neokognitivisti, kot je Jukka Mikkonen, trdijo, da literatura omogoča posebno razumevanje, ki je neločljivo povezano z branjem fikcije. Razumevanje, kot ga opredeljuje Mikkonen (2021), je relacijsko in se z branjem v stopnjah vzpostavlja z aktivnim vključevanjem v proces raziskovanja konceptov, prevpraševanjem že oblikovanih prepričanj, s spoznavanjem lastnih omejitev ipd. Vse to je posredovano skozi kompleksne in pogosto dvoumne literarne oblike.

Ko beremo Mollyjin monolog iz *Ulikseša* (1993), je način pripovedi tisti, ki bralcu posreduje razumevanje, kaj je tok misli. Uporabljenih je izjemno malo ločil, fragmente misli, ki preskakujejo iz ene v drugo, povezujejo le nakopičeni vezniki, ki ohranjajo občutek kontinuitete. Nenehno menjavanje tem, raba preprostih, neknjižnih in vulgarnih izrazov, nenaravne stavčne strukture ipd. bralcu omogočijo pristen občutek vpogleda v miselni proces posameznika. V tem primeru je sama struktura pripovedi tista, ki nam nekaj posreduje. To nekaj se zdi smiselno definirati kot razumevanje delovanja miselnega procesa, če izpolnjujemo pogoje kompetentnega bralca (imamo neko predhodno védenje o žanru dela, toku misli in

miselnih procesih kot takih). Z obliko pripovedi Joyceovo delo spodbuja in večja naše razumevanje, kar pomeni, da je razumevanje kot epistemska vrednost vključeno v estetsko obliko. To podpirajo tudi manifesti in eseji avtorjev o lastnih intencah. Mikkonen (2021) navaja programski spis Virginie Woolf, ki poziva pisatelje, naj že z načinom pisanja prikažejo človekovo zavest.

Čeprav ne zanika, da je literatura lahko kognitivno koristna v smislu spodbujanja empatije in poglobljanja razumevanja, ki ga že imamo, Lamarque strogo zavrača možnost pridobivanja novih prepričanj ali preverljivih dejstev samo iz dela. Trdi, da v najbolj optimističnem pogledu literarno delo lahko dodatno pojasni, kar že vemo. S tem naj bi se potrjeval ugovor trivialnosti, ker nam z epistemološkega vidika fikcija ne more zanesljivo podati ničesar novega. Vpelje razlikovanje med fikcijo in filozofijo, pri čemer naj bi bila slednja središčno usmerjena v širjenje razumevanja in jo cenimo ravno zaradi kognitivnih koristi, cilj fikcije pa naj bi bil v prvi vrsti estetski užitek in imaginativna vpletenost. To dodatno podpira ugotovitev, da so preveč didaktična dela običajno literarno manj cenjena. Učenje iz literature je zato prej stranski učinek kot bistveni cilj (Lamarque, 2010, str. 380–382).

Lamarquova kritika grozi s trivializacijo epistemske vrednosti fikcije. Neokognitivistično pojmovanje razumevanja, kot ga predstavlja Mikkonen, se trivialnosti, kot je golo ponotranjenje že znanega, izogne. Vloga fikcije v kontekstu spoznanja je globoka prav zato, ker fikcija s posebno obliko in načinom tisto, kar nam je morda že znano, organizira v nove mreže pomenov. Vendrell Ferran radikalizira Mikkonenovo teorijo in poudarja, da je razumevanje, pridobljeno iz fikcije, transformativno. To pomeni, da preoblikuje naše poglede in interpretativne sposobnosti, s čimer vpliva na spremembo v nas samih (Vendrell Ferran, 2024, str. 33–35).

Formalna in stilistična kompleksnost dobre fikcije bralce prisili, da se specifičnih problemov lotijo drugače, s čimer razvijejo nove sposobnosti razmišljanja in interpretacije, ki segajo preko področja literature. To nikakor ni nepomemben dosežek. Oblika in način pripovedi dobrih del je zasnovana tako, da spodbuja razmišljanje, nove povezave konceptov, v ekstremnih primerih morda celo doseže, da spremenimo lasten pogled na svet. Namen avtorjev je pogosto voditi bralce do razumevanja v tem pomenu. Thomas Mann je na primer skušal rekonstruirati naše ustaljene predstave o Nemcih, ki v nacizmu sprva niso videli grožnje in so pasivno dopustili kasnejše vojne zločine. V *Dr. Faustusu* nam z bogato metaforiko,

retoričnimi sredstvi, ironijo in posebno izbiro pripovedovalca skuša vzbuditi razumevanje razcepljene zavesti nemškega intelektualca, razpetega med zvestobo domovini in spoznanjem, da je njegov narod (in z njim on) krivec za katastrofalno nasilje.

Iris Vidmar Jovanović ostro zavrača Lamarquovo strogo razlikovanje med filozofijo in fikcijo. Pokaže, da se fiksijska dela, enako kot filozofska, pogosto poslužujejo epistemoloških praks, kot so pojasnjevanje konceptov, refleksija in moralno prevpraševanje. Izpostavlja, da se področji razlikujeta v metodi, ena argumentira, druga pripoveduje, vendar sta prej kot nasprotni komplementarni. Čeprav se razlikujeta v slogu in strukturi, ju družijo skupne teme in kognitivni potencial (Vidmar Jovanović, 2017, str. 381–385).

V odgovor na Lamarquovo skrb, da epistemološko vrednotenje fikcije to zreducira na didaktično orodje, je pomembno opozoriti, da razumevanje ne izhaja le iz vsebine, ampak tudi iz oblike – pripovednih tehnik, perspektiv in jezika, skozi katerega se prenaša pomen. Če se ozremo po številnih literarnih kanonih, hitro vidimo, da je literatura že v preteklosti imela močno didaktično funkcijo. Res je, da preobsežno in neposredno poučevanje v literaturi ni dobrodošlo. Vendar, tako pisci fikcije kot literarna veda priznavajo, da se dobra leposlovna dela zmeraj na nek način povezujejo z realnim svetom, pogosto zato, da nam pokažejo, da smo ljudje in družbe bolj kompleksni, kot domnevamo. Preusmeritev osredotočenosti iz propozicionalnega védenja na razumevanje implicira, da epistemska vrednost literature ni stranski »bonus«, temveč je njen ključni del. Literarna teorija se tudi v najbolj konzervativnih oblikah lahko otrese strahu, da se z obravnavo razumevanja mojstrovine, kot je *Gospa Dalloway* (1976), reducira na golo moraliziranje ali didaktično lekcijo.

7 Sklep

Intuicija nas nagovarja k prepričanju, da so literarna besedila več kot goli estetski užitek. Institucije, ki so del literarnega sistema, vse bolj opozarjajo na različne funkcije literature, med drugim na epistemsko. Tudi izobraževalni sistem, ki v kulturnem spominu ohranja kanonizirano fikcijo, se osredotoča na vrednotenje literature na način, ki povezuje estetiko in epistemologijo. Z razpravo sem skušala ubraniti prepričanje, da literarna dela pomembno prispevajo k razumevanju sveta in

človeške izkušnje. Seveda ne vsa, se pa zdi, da ta zmožnost sega dlje od realističnih žanrov, ker nam ponuja več kot izolirane resnične propozicije.

Sodeč po stališčih literarnega neokognitivizma, je resničen kognitivni potencial fikcije veliko obsežnejši. Razumevanje kot holistična sposobnost »globljega« dojemanja širših vzorcev, odnosov in perspektiv, ki oblikujejo naše pojmovanje družbenih kontekstov, moralnih dilem, psiholoških stanj ipd., zavrne očitek, da je epistemska vrednost del, ki vedenja ne podajajo z dobesednimi resnicami, trivialna.

Celostna vrednost fikcije se kaže v tem, da reorganizira naše koncepte o svetu, pogloblja znanje in omogoča, da že znane pomene povežemo v nove, drugačne mreže. V tem se povezuje s filozofijo, s to razliko, da nas k razumevanju vabi manj eksplicitno in pri tem vključuje estetsko obliko. Fikcije, od realističnih do sodobnih znanstvenofantastičnih romanov, nas vabijo, da z drugačnimi miselnimi orodji prevprašujemo in reinterpreteriramo položaje, o katerih že imamo védenje, a njihovo kompleksnost uzremo s povezavo kognitivne in estetske izkušnje. Fikcija se po teh teorijah izkaže za prostor, kjer sta estetska in epistemska funkcija medsebojno povezani in skupaj dodajata k celostni vrednosti dela. Zmožnost posredovanja razumevanja je torej bistveni del dobre literarne izkušnje.

Filozofija fikcije je primer izjemno interdisciplinarnega področja, saj združuje sodobno epistemologijo, estetiko, literarno vedo in kognitivne znanosti. Ker neokognitivisti izpostavljajo pomen bralčeve vloge in razumevanje definirajo relacijsko, se zdi ustrezno razmisliti o Currijevi (2020) zahtevi po empiričnih dokazih. Teoretske trditve o vlogi fikcije so optimistične, vendar je smiselno na primerih preveriti, koliko razumevanja, kot ga definira neokognitivizem, fikcijska dela dejansko prispevajo. Temeljni pojmi in pogoji so zastavljeni. Podporo za empirično raziskavo lahko nudi eksperimentalna filozofija, ki bi s svojimi metodami omogočila vpogled v to, kako vplivna (v kognitivnem smislu) so literarna dela v resnici.

Viri in literatura

- Abbott, E. A. (2018). *Dežela Ravnina: pripovedka o več dimenzijah z avtorjevimi ilustracijami*. UMco.
- Bojetu, B. (1980). *Filjo ni doma*. Državna založba Slovenije.
- Bondy, P. (b. d.). *Epistemic value*. V J. Fieser in B. Dowden (ur.), *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/epistemic-value/>
- Currie, G. (2020). *Imagining and knowing: The Shape of Fiction* (1. izdaja). Oxford University Press.

- Čeh Steger, J. (2024). Roman o podnebnih spremembah med znanstveno fantastiko in realnimi izkušnjami. *Jezik in slovnica*, 69(1-2), 151–163.
- Danilewski, M. Z. (2000). *House of leaves*. New York: Pantheon Books.
- Friend, S. (2012). Fiction as a Genre. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 112(2), 179–209.
- Friend, S. (2014). Believing in Stories. V G. Currie, M. Kieran in A. Meskin (ur.), *Aesthetics and the sciences of mind* (str. 227–248). Oxford University Press.
- Goldman, A. I. (1976). Discrimination and Perceptual Knowledge. *The Journal of Philosophy*, 73(20), 771–791.
- Green, M. (2022). Fiction and Epistemic Value: State of the Art. *British Journal of Aesthetics*, 62(2), 273–289.
- Harold, J. (2015). Literary Cognitivism. V J. Gibson in N. Carroll (ur.), *The Routledge companion to philosophy of literature* (str. 382–393). Routledge.
- Jančar, D. (2017). *In ljubezen tudi*. Beletrina.
- Kroon, F. in Voltolini, A. (2024). Fiction. V E. N. Zalta in U. Nodelman (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (izdaja poletje 2024).
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/fiction/>
- Lamarque, P. (2010). Literature and Truth. V G. Hagberg in W. Jost (ur.), *A Companion to the Philosophy of Literature* (str. 367–384). Wiley-Blackwell.
- Lamarque, P. in Olsen, S. H. (1994). *Truth, fiction, and literature: A philosophical perspective*. Clarendon Press.
- Mann, T. (1986a). *Doktor Faustus. Življenje nemškega skladatelja Adriana Leverkühna, kakor ga pripoveduje neki prijatelj* (1. knjiga, prev. M. Mihelič). Cankarjeva založba.
- Mann, T. (1986b). *Doktor Faustus. Življenje nemškega skladatelja Adriana Leverkühna, kakor ga pripoveduje neki prijatelj* (2. knjiga, prev. M. Mihelič). Cankarjeva založba.
- Mikkonen, J. (2021). *Philosophy, Literature and Understanding*. Bloomsbury Publishing.
- Orwell, G. (2005). *Animal Farm*. 1st World Library.
- Shakespeare, W. (2016). *Macbeth* (Let. 95, § 13, str. 84). SNG Drama.
- Sosa, E. (2007). *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge, vol. I*. Oxford University Press.
- Joyce, J. (1993). *Ulikses*. Cankarjeva založba.
- Vendrell Ferran, I. (2024). Understanding as Transformative Activity: Radicalizing Neo-cognitivism for Literary Narratives. *Philosophia*, 52(1), 29–36.
- Vidmar, I. (2017). On Literary Cognitivism From the Perspective of Difference Between Literature and Philosophy. *Synthesis philosophica*, 64(2), 371–386.
- Woolf, V. (1976). *Gospa Dalloway* (prev. T. Debeljak). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Woolf, V. (1919). Moderna proza. V V. Woolf, *The Common Reader* (slov. prevod, 1967). Državna založba Slovenije.